

יהושע עמיר

הרעיון המשיחי ביהדות ההלניסטית

בשיחה על היהדות ההלניסטית, אנו נכנסים לנושא של רעיון הגאולה, בעצם, דרך הדלת האחורית. אילו היה עלי לדבר על תקופת הבית השני בארץ-ישראל, צריך הייתי רק לדפדף בספר ההיסטוריה של יוסף בן מתתיהו ולקרוא בפניכם על התסיסה המשיחית שפקדה את הארץ במשך דורות עד לחורבן הבית, והלאה, עד ימי ברי-כוכבא; והרי אותה התנועה, שממנה יצאה אחר כך הנצרות, לא נראתה בתחילתה שונה בהרבה מכל מיני תנועות ותסיסות מסוג זה, שאנחנו קוראים עליהן, מכל מיני משיחים שקמו לישראל. מתוך התאור עולה שהאדמה ממש מזדעזעת מתחת לרגלי העם והכל נמצא בתוך מתח משיחי עצום, כשבכל רגע מצפים לגאולה. אלא שעלי לדבר על היהודים ההלניסטיים, היינו, על אותם יהודים של-מענם צריכים היו לשבת שבעים זקנים ולתרגם את התורה ליוונית כדי שהם יוכלו לקרוא אותה. האגדה, המספרת שתרגום זה נעשה לכבודו ולתועלתו של המלך תלמי, היא פחות מחצי אמת; האמת היא שהיהודים במצרים לא ידעו לקרוא עברית וקראו את התורה בתרגום. אלה הם אותם יהודים שבשביל בית-כנסת אמרו סינגוגה, לגר קראו פרוסליטוס, ולעדה — אקלסיה; — בקיצור, יהודים שניסו להסתגל לעולם של נוכרים ולמצוא בתוכם את מקומם; ואם-כן, מובן מראש שהמתח המשיחי ששרר באותה תקופה בארץ-ישראל, לא יכול היה לשרור אצלם באותה מידה של חריפות. השאלה שתעסיק אותנו כאן היא: האם היה מקום — ואם כן, איזה מקום — אצל יהדות זו, שאנו קוראים לה יהדות מתבוללת, לאותו מתח של אמונת הגאולה לעתיד לבוא?

בבואי לדבר על יהדות הלניסטית, יכול אני להסתמך, כמובן, על הספרות היהודית ההלניסטית, היינו, על ספרות שיהודים כתבו בלשון יוונית. כיום יודעים אנחנו שספרות זו מייצגת רק באופן חלקי את הלך-הרוח של אותם יהודים שגרו בארצות הדוברות יוונית. דווקא על מצרים יש לנו הרי היום מקורות בלתי-ספרותיים המלמדים אותנו משהו על "עמך", משהו על החברה הרחבה. כוונתי לפאפירוסים, לאותן פיסות נייר שנש-

תמרו אלפיים שנה ושבהן אנחנו קוראים היום על חיי יום-יום של בני-אדם — ביניהם גם יהודים — דברים רבים, שמכניסים אותנו לתוך עניינים קטנים, כמו השכונות מכולת וכו'. כל זה מאפשר לנו היום להציץ קצת גם אל החלק הבלתי ספרותי, היינו, אל אותם היהודים שמילאו את השכונות של אלכסנדריה ושישבו בערי השדה, יהודים שודאי אינם מזדהים עם מה שנצטייר בפנינו מספרות זו, שנכתבה בידי יהודים שישלטו בשפה היוונית עד כדי יכולת להתבטא בה בצורה הגונה, ושודאי אפשר לומר שעמדו בראש ההסתגלות אל התרבות היוונית. מה שאין כן לגבי המוני העם; שהמוני העם אינם מזדהים עם אלה — את זאת מלמדת אותנו דווקא ההיסטוריה של יהדות מצרים. ידועות לנו המהומות העצומות שהתרחשו בימי הקיסר טראיאנוס, מהומות שעליהן ישנו מקור של חז"ל, המספר על שני מנהיגים לוליאנוס ופאפוס, שהנהיגו את היהודים במלחמה. מן הצד השני מצויים מקורות יווניים המספרים לנו על ההרס שגדודים יהודיים אלה עוללו למצרים. אין ספק, שמה שדרבן אנשים אלה היו רעיונות משיחיים אקטואליים. אלא שכל אלה הם אילמים בשבילנו, כי לא היה ביניהם אדם שידע למשוך בעט, בין ביוונית, בין בעברית ובין בכל שפה אחרת, כך שהאידיאלוגיה העומדת מאחורי התפרצות זאת נשארה עבורנו בגדר השערה בלבד, מכיוון שהדברים לא נאמרו בקול. כשאנחנו מדברים על ספרות יהודית הלניסטית, אנו מדברים, בעצם, על שכבה דקה של אינטליגנציה יהודית, שחיתה בתוך התרבות היוונית, פחות או יותר, ושווית ראייתה היתה ודאי מיוחדת; ואף-על-פי-כן, ודאי ראוי שנדבר גם על אלה, כי אותה שאלה, כיצד יהדות ראשונה זו, הנאבקת על ייחודה היהודי בתוך תרבות זרה אליה היא שייכת, מפרשת אותה, הרי מעניינת אותנו, שעברנו את המאה ה-19, ושיודעים שגם בארץ-ישראל שלנו אנחנו נמצאים לפני בעיות ואתגרים לא כל כך שונים מן האתגרים ההם.

אם-כן, עלי לדבר, בעצם, על שלושה סופרים או על שלוש יצירות, ואלך בסדר כרונולוגי הפוך, מן הטעם הפשוט, שאני רוצה להתקרב אל מה שבכל זאת מהדהד מהלך-הרוח של העם היהודי בארצות ההלניסטיות, וככל שאדם יותר מורם מעם, ככל שאדם הוא ספרותי יותר, מתוחכם יותר — ודאי שערכו כמקור בשבילנו נחות יותר. אני מתחיל במילים אחדות מתוך יוסף בן מתתיהו, שאמנם הוא ארצישראלי אבל רכש לעצמו השכלה ותרבות יוונית. הוא היה מרוחק מן העם מכיוון שניכר עצמו ממנו. השני הוא פילון מאלכסנדריה, שודאי רוחניותו היא למעלה ולמעלה מתפיסת האדם מן הרחוב, ואף-על-פי-כן, נראה כיצד נתמזל מזלנו והוא משקף לנו משהו מתוך השכבות של העם דווקא בעניין זה; והמקור

הרעיון המשיחי ביהדות ההלניסטית

האהרון — חזיונות הסיבילה, שהן סוג מיוחד מאד של ספרות, של שירה, שיעוד אספר עליו בהמשך.

כל מה שאמרתי לעיל על התסיסה המשיחית בארץ-ישראל, ידוע לנו מיוסף בן מתתיהו. ואף-על-פי-כן, אדם זה מספר לנו על דברים אלה כעל תופעות מוזרות, מרוחקות מאד מן האופק שלו. בשעה שהוא מדבר על המלחמה הגדולה, הרי אין פלא שמן ההתעוררות המשיחית ומאופק חזיונות הגאולה ודאי שאצלו לא יהדהד דבר. ואין פלא בכך, כי הרי לשם כך הוא נצטווה לכתוב. ספרו הראשון, על מלחמת היהודים, הוא ספר שנכתב "מטעם", לפי פקודת הקיסר. הקיסר ציווה עליו לכתוב את הספר בנוסח כזה שירגיע את הרוחות, שישכנע את היהודים שאין להתמרד ברומי, שאין שחר לכל אותן תקוות ולכל אותן הזיות שהביאו יהודים אחרים אל הקרב, ושכדאי ליהודים לשכוח את ההרפתקאות ולהרגיל עצמם בחיי שקט וצניעות למלכות. העובדה, שאצלו כל אנשי המרד לא תוארו עם כל המטען הרוחני שלהם, אלא הם מופיעים כליסטים מזווית ראייתם של הרומאים, תופעה זו שייכת לעצם מלאכתו, ואולי יש להוסיף שלאחר שהוא נתגלגל בתור שבוי אל מחנה הרומאים וספג עלבונות רבים מצד היהודים שהוסיפו להילחם, ייתכן בהחלט שנוצרה בלבו טינה כזאת נגד אחיו היהודים, השוטנים אותו, שאותו יחס לא רק שהיה כפוי אלא ייתכן שביטא איוו התמרמרות משלו עצמו.

אשר לפילון, כאן אני חוזר בסדר הזמנים כשני דורות. השאלה פה סבוכה יותר משום שהאיש סבוך יותר. בעצם, בתור פילוסוף הוא חי בעולם שדברים כאלה, כמו חזונות גאולה, אינם מגיעים אליו; הרי בעולם הפילוסופי שלו, כל העולם המוחשי נשאר מתחת לרגליו. עולם האמת הוא עולם האידיאה, ושם, בעולם אידיאה, קיימים רק הנפש והאל. מי שמצפה לגאולה חי בעולם של היסטוריה; והיסטוריה, בעצם איננה מימד של פילוסוף אפלטוני כמו פילון. אמנם, יש קשר בין העולם המוחשי, בין עולם הטבע המוחשי שלנו לבין העולם המושכל של מעלה, שהרי רק העולם המוחשי גותן לנו עדות ומוכיר לנו — לפי תורת אפלטון — את האידיאה שהאדם חזה בה לפני שבא לעולם; ואם-כן, גם העולם שאנו נמצאים בו איננו בשבילו עולם של שקר — אף-על-פי שאיננו עולם של אמת — אלא יש כלפיו יחס דו-ערכי, באיזה אופן הוא משמש בבואה המשקפת מרחוק את עולם האמת. לכן יש לפילון איוו הערכה יחסית של הדברים הקורים בעולם.

למעשה, אותו אדם, שלפי כל המתכונת הנפשית שלו מוכרח להיות רחוק מן ההיסטוריה, נעשה — כפי שאמר יוחנן לוי — "היסטוריון בחסדו של

מקרה"; כיוון שהוא עד ראייה לפרעות שנעשו באלכסנדריה, כתב ספר היסטורי שבו סיפר ותיאר את הרקע ואת כל מה שקרה שם. כיוון שהוא עמד בראש המשלחת ששלחה יהדות אלכסנדריה אל הקיסר ברומא, הוא כתב אחר כך את הדין-וחשבון על משלחת זו; וכך, באופן יחסי, יכול הוא לפי שעה לקבל מציאות ארצית זו גם כאילו מציאות. בעצם, אפילו השם "ישראל" אינו בשבילו אלא שם סמלי. הוא מפרש "ישראל" — רואה אל, הנפש העומדת מול האלוהים. ואף-על-פי-כן, אף ישראל הממשי קיים איכשהו בשבילו, והוא יכול לרדת אל המישור התחתי הזה ולדבר במציאות המדינית; ואמנם, כאן, באותו תחום שלעולם לא נמצא את המלה האחרונה שלו, שם נמצא אותו ודאי כאזרח של יהדות אלכסנדריה.

לגבי ראייתו את מקומה של היהדות, אקרא לפניכם שורות אחדות. בספר, שנכתב בעיקר לקהל יווני, הוא אומר:

"ארץ אחת אינה מכילה את היהודים כי עם רב ועצום הם; לפיכך, הם יושבים ברוב הארצות המשגשגות ביותר של אירופה ואסיה, באיים וביבשות. עיר ואם מוחזקת להם עיר הקודש, (ביוונית הדבר צלצל יותר יפה: המטרופוליס שלהם היא האיירופוליס), שבה שוכן בית-המקדש לאל עליון. ואילו את הערים שהם קיבלו כמקום מגוריהם מהוריהם, מסביהם ומדורות קדומים עוד יותר, הם רואים כמולדת שבה נולדו ובה התחנכו. אל אחדות מהן הם הגיעו ממש עם היווסדן ושיגרו שמה מושבות, ובכך נאותו לבקשת יוסדיהן".

אנו רואים בדברים אלה אידיאולוגיה שודאי נראית מוכרת מאד: נולדנו בעיר פלונית בין הגויים. עיר זו, שבה אנחנו יושבים ובה ישבו אבות אבותינו מזה דורות רבים, הרי לכל צורך מעשי היא מולדתנו, אבל, כמובן, יש לנו נאמנות גם אל עיר-הקודש ירושלים.

הוא מציג את המצב של העם היהודי כך, שמי שמכיר את הדברים יכול להרגיש בבחירת המילים שלו את ההשוואה עם מצבו של העם היווני. גם לעם היווני יש ארץ-אם; ארץ זו היתה בה התפוצצות אוכלוסין, ולכן, הם הקימו מושבות מעבר לים. מקום כזה מעבר לים נעשה למושב, לקולוניה עצמאית, אבל תמיד שומר הוא על יחסי נאמנות אל העיר האם, אל המטרופוליס שפעם שיגרה את התושבים שמה. הוא רוצה, איפוא, לרמוז שבדומה לזאת יש לראות את מצבו של העם היהודי.

לא נראה לנו, איפוא, שכאן יש צרת גלות ושהעם מצפה לישועה קרובה. אלא הוא מציג את הדברים כאילו זהו מצב טוב: אנחנו נמצאים בחו"ל מפני שאנחנו עם כל כך גדול שארץ אחת איננה מכילה אותנו.

הרעיון המשיחי ביהדות ההלניסטית

במקום אחר הוא מדבר על תורת משה ומספר בגאווה רבה שרבים ממנהגי היהודים מצאו הדים גם אצל הגויים. אנחנו יודעים שהוא דובר אמת. למשל, שמירת השבת והצום של יום-הכיפורים הם דברים השובים את ליבם של רבים שאינם מבני-ברית, ובכך הוא רואה סימן לכך שלכולם יש איזו הרגשה שבעצם חוקי משה, המחוקק האלוהי הגדול, הם החוקים הגדולים והטובים ביותר.

לאחר שהוא דיבר על תופעות כאלה, הוא מוסיף: "עד כדי כך גדולה חיבתם ויוקרתם של חוקי התורה אצל הדיוטות ואצל ראשי עם, וזאת כשמוזה ימים רבים לא שחקה השעה לעם ישראל, והרי בנוהג שבועולם כל שאין לו שעת חוסן, נדחק אל הצל. ואם כן, אם אי פעם ישתפר מצבנו, בכמה תעלה גם קרנם של חוקינו! — סבורני שאז כולם יעזבו את שלהם ויזנחו את דרכי אלוהיהם ויעברו ויתחילו לכבד חוקים אלה, היינו שלנו בלבד, שאם יבוא אורו של העם יבוא אורם גם שלהם והם יהווירו את כל החוקים כשם שמחווירה השמש הזורחת את מאור הכוכבים."

מאחורי התקווה האחרונה, שכל האנושות כולה תקבל את חוקי משה, עומד איזה מיפנה, שאולי לא לגמרי ברור לכולנו. יש ביהדות ההלניסטית — במידה מסוימת במקביל, גם ביהדות, חז"ל — אוריינטציה חדשה בשאלת עבודה-זרה. בתנ"ך אנו מוצאים את התפיסה הכללית, לפיה עם-ישראל עובד, כמובן, את האל האחד, אבל לשאר העמים טבעי הוא לנהוג כפי מנהג אבותיהם ואין לצפות מהם שיחדלו מכך — הם יילכו איש בשם אלוהיו ואנחנו נלך בשם אלוהינו. אומות העולם — הקב"ה חלק להן את השמש, את הכוכבים, את הירח, ואם-כן, ודאי חטא הוא לאדם מישראל להשתחוות להם; מה שאין כן לגבי גויים. ביהדות ההלניסטית אנחנו מוצאים בצורה חריפה מאד את הדעה שעבודה-זרה היא חטא, בלא הבדל מי החוטא. ייתכן מאד, שלשינוי זה תרמה גם העובדה שהיהודים גילו, כשנכנסו אל התרבות ההלניסטית, שבין היוונים עצמם ישנם חכמים הקרואים פילוסופים, הגורסים שהאל הוא אחד. אם-כן, נראה שגם אדם שהוא מאומות העולם יכול להגיע אל אמת זאת, ואם איננו מגיע לכך, מן הסתם הוא חטא. הרעיון מומחש ביצירה מתוך הספרות היהודית ההלניסטית בשם 'יוסף ואסנת', המספרת על אסנת בת פוטיפרע המתגיירת, ובשעת גיורה היא ממררת בככי, חוזרת בתשובה, מתפלשת בעפר וגוזרת על עצמה צום, וכל זה על כך שעד אותו יום היא עבדה אלוהים רבים. אותו תסביך אשמה, שאישה זאת חישה ברומן זה, מפני שעד אותו יום היא עבדה עבודה-זרה, נראה לנו חולני כמעט.

גם בעיני פילון חייב כל אדם להגיע להכרת האל האחד, ומי שאיננו

מגיע — חוטא. מי שיגיע, מן הסתם, יקבל את חוקי משה וישמרם. תורת החוק הפילוסופי אומרת שאמנם כל מדינה ומדינה יש לה חוקים משלה, אבל לפי האמת הפילוסופית החוקה האמיתית צריכה להיות אחת — החוקה של הלוגוס, החוקה של האמת הצרופה. לפיכך, כל החוקים הנהוגים בין בני-אדם אינם אלא נסיונות כושלים להתקרב בדרך כלשהי אל אותה חוקה אידיאלית אחת. תורתו של משה, לעומת זאת, זהה עם אותה חוקה של היקום, החוקה של הקוסמוס, ומי שמקיים חוקה זו, נעשה על ידי כך לא אזרח של מדינה פלונית אלא אזרח של מדינת העולם, ביוונית: קוסמו־פוליטס. זהו הדבר, אומר פילון, שמשם ביקש לבטא בכך שבראש התורה הוא מספר על בריאת העולם, על בריאת הקוסמוס, כדי להצהיר בכך שיש התאמה מלאה בין היקום לבין החוקה, דהיינו, חוקה זו היא החוקה של הקוסמוס.

עד כאן לגבי חוקת משה, שהיתה צריכה להיות חוקת האנושות כולה. אף-על-פי-כן, מגיע פילון במקום אחד — אחד ויחיד בכל הספרות הע-צומה שכתב — גם אל הערכת רעיון הגאולה של עמ-ישראל בתור עם. לא אוכל, לצערי, לפרוש במסגרת זו את כל הקטע הארוך העוסק בנושא זה, אבל אספר מה מביא את פילון לידי כך. פילון מציג מסכת גדולה, המשתרעת על ספרים שלמים, שבה הוא מתאר את כל חוקי התורה בזה אחר זה כשהם ערוכים על-פי סדר עשרת הדברות, ולבסוף הוא מדבר על 'שכר ועונש' שהתורה מציעה למי שמקיים או למי שאינו מקיים את החוק. בסוף מערכת ארוכה זאת של ספרים הוא מגיע, לפי חוקי הכתיבה היווניים, למין סיום שצריך להיות בעל נעימה יותר פאתטית, ובו הוא משלב דרשה על שתי התוכחות שבתורה. דרשה זו מדברת ספק על האדם ספק על ישראל; ניתן להבחין לאורך כל הקטע כיצד הוא עובר ממישור למישור, "אם יהיו בקצה השמים, ויעבדו שם את שוביהם, ישוחררו כולם ביום אחד, כאילו בהינתן האות, כי שיבת כולם למוטב תגרום תדהמה לאדוניהם; הם ישלחו אותם לחפשי כי ייבושו למשול בטובים מהם". ובכן, הפעם הוא ודאי מדבר על עמ-ישראל — הרי הפסוקים לקוחים מספר 'ויקרא' — אבל ברור שכאן שואב פילון ממסורת עממית על אותה שיבת-ציון גדולה העתידה לבוא, אם-כי הוא מתאר אותה בניסוח משלו. ראשית, הוא אומר שהכל יבואו אל מקום אחד שיראה להם אלוהים, ואיננו אומר — מה שודאי אמרה בפירוש המסורת, שממנה הוא שואב, דהיינו, ארץ-ישראל — היכן הוא המקום. הוא אומר על שום מה יוכלו לצאת: יהיו נסים ונפלאות, "בהינתן האות כולם יתקבצו יחד"; ומדוע הגויים ינחו להם לצאת? — כאן אנו מבחינים באיזו נימה פאציפיסטית: "הם ייבושו

הרעיון המשיחי ביהדות ההלניסטית

למשול בעם שהוא טוב ומשובח מהם". מותר להניח שהמסורת העממית, שפילון מעבד אותה כאן על-פי מושגי ההגות שלו, ודאי אמרה דברים אלה בצורה קצת יותר מגושמת; אין צורך לקרוא דווקא את מגילות ים-המלח עם מלחמת בני אור בבני חושך. על גוג ומגוג אפשר היה בודאי לקרוא גם בתנ"ך, וברור שדברים אלה לא בכל מקום מתוארים בדרכי נועם, כמו שפילון מציג אותם.

אפנה עתה למקור האחר, כפי שאמרתי, אל 'חזיונות הסיבילה'. אני חייב להסביר במלים אחדות כיצד חזיונות מסוג זה מתגלגלים אל משורר יהודי. סיבילה היתה כנראה, מלכתחילה, איזו דמות של נביאה אקסטטית, מזרחית, שהגיעה אל היוונים דרך אסיה הקטנה. ידוע היה על אשה מסוימת, שאיש לא ראה אותה, ויודע-ידבר סיפרו על כל מיני נבואות פורענות היוצאות ממנה. אין היא מתנבאת כמו האורקולים הממוסדים, שאליהם פונה אדם ושואל אותם שאלה; הסיבילה מוכרחה, מתוך איזה דרבון פנימי, להגיד דברים גם מבלי ששואלים את פיה. בתקופה הקלאסית של יוון אנחנו שומעים פה ושם על אורקולות כאלה, אבל אחרי אלכסנדר מוקדון, ממנו והלאה, היא, כביכול, מתגלגלת בתורה אל המזרח.

ספרות זו של דברי נבואה סיביליניים נעשית לשופר של העמים המדוכאים — לא של היוונים, אלא דווקא של אותם העמים שבתקופה ההלניסטית נכבשו תחת שלטון מקדוני, יווני. בצורה זו מאריכה ספרות זו ימים ועוברת גם אל התקופה הרומית. אם-כן, הספרות הסיבילינית היא, אפשר לומר, ספרות מחתרת אנטי-רומית. אנו קוראים תמיד בחרוזים כאלה על איזו פורענות שתבוא על שליטת העולם הרשעה, ולפעמים מתמוזגים בדברי הפורענות גם דברי תקווה — דווקא מן הצד השני: "יבוא מלך גואל ממזרח", לו מצפים העמים המדוכאים, והוא יחזיר את האושר אל העמים האומללים ההם. בכל החרוזים העתיקים האלה אנחנו מוצאים תמיד עימות בין אסיה הכבושה ואירופה השלטת. רק בתור קוריוז אומר, שאחד המאמרים שקראתי בזמן האחרון על הספרות הסיבילינית נכתב בגוש המזרחי, ושם מציגים את הסיבילה בתור "דוברת המנוצלים" בעולם המזרח נגד האימפריאליזם המערבי. אם-כן, חרוזים כאלה צצו פה ושם, בבבל, במצרים, באסיה הקטנה ובמקומות אחרים. נראה שמקור תופעה זו הוא בפרס. והנה, גם יהודים סיגלו לעצמם את דרך הנבואה הסיבילינית וגם הם ניסחו אותה — כפי שכל החרוזים האלה מגוסחים — בתוך משקל הקסאמטרי יווני, ועשו את הסיבילה שופר להטפת האמונה באל האחד; הסיבילה היהודית מציגה את עצמה ככלתו של נוח, כשהיא מספרת — מתנבאת, כביכול — על המבול שיבוא, על מגדל בבל ועל דברים דומים, אבל משם והלאה היא

מדברת על דברים לעתיד לבוא. ומאחר שעלי לקצר, אניע ישר אל העיקר.

הספר הסיביליני היקר ביותר שבידינו, הנימנה בכתבי־היד כספר השלישי, זמנו הוא המאה ה־2 לפנה"ס, תקופה שבה יש בעולם קונסטלציה מסוימת, אותה עלינו להבין. זהו הזמן שאחרי מלחמות החשמונאים, כשליהודים שמסביב לירושלים יש שוב ריבונות, ואולי אפילו מלך (לא ידועה בדיוק השנה); לעומת זאת, יוון נמצאת בשפל המדרגה, כי רומא משתלטת על המזרח. האסון הגדול של ההיסטוריה היוונית של אותו זמן הוא חורבן העיר קורינתוס בשנת 146 לפנה"ס. זהו רק שלב אחד באותה נגישה של קלגסים ברבריים המתנפלים על הלס — יוון. באותו זמן ומתוך אותו מצב מדברת הסיבילה היהודית אל היוונים ומתארת את הפורענות הבאה על הלס. ניסיתי לתרגם מקצת מהחרוים היווניים אל הקסאטרים עבריים, וזה מה שעלה בידי:

הֶלֶס, לְמָה בְּטַחַת בְּנִדְיָבִים, בְּנִבְרִים לְאִין יֵשַׁע,
 בְּנֵי תְמוֹתָה אֲשֶׁר אִין לָהֶם מְנוֹס מִן הַמּוֹת?
 מֵה מְנַחַת שְׂוֹא לְמִתִּים אֲשֶׁר אִין בָּהֶם רוּחַ תּוֹבִילִי?
 מֵה תּוֹבִיחִי לְאֵלִיל? מִי שָׁם בְּלִבָּךְ לְרַעוֹת רוּחַ?
 מֵה תַעֲשִׂי נְבֻלָּה וְאֵת פְּנֵי עֲלִיִן תַעֲזוֹבִי?
 אֵת ה' יוֹצֵר כֹּל תִּירָאִי, לֹא תִסּוּרִי מִמְּנִי!
 כִּי חֲלַפּוּ זֶה חֲמִשׁ מֵאוֹת שָׁנִים וְעוֹד אֶלֶף
 לְמִן הַעֵת שְׁמַלְכוּ מְלָכִים רָעִים עַל הַלְוִיִּם,
 גְּאִיוֹנִים דְּרֵאשׁוֹנִים אֲשֶׁר יַעֲצוּ עֲצַת רָשָׁע,
 כִּי לְאֵלִים מִתִּים פְּסִילִים רַבִּים הֵם פִּסְלוּ,
 וְכֵן נִפְתִּיתֶם אַתֶּם אַחַר הַהֶבֶל לְלַכָּת.
 אַךְ כְּאֲשֶׁר יְבוֹא אֲלֵיכֶם אֱלוֹהַּ בּוֹזֵעַם,
 אִז תִּדְעוּ כֹלְכֶם אֵת פְּנֵי הָאֲדוֹן אֲמִין־כַּח.
 כֹּל וְשִׁמוֹת בְּנֵי אִישׁ אֲנָקָה גְדוּלָּה יֵאָנְקוּ,
 אֵת כְּפוֹת יְדֵיהֶם אֶל מְרוֹם הָרְקִיעַ יִפְרְשׁוּ,
 יִפְצְחוּ פֹה כְּלָם, יִתְדוּ יַחֲלוּ פְנֵי מֶלֶךְ.
 מִי יִפְדֶּה מִיָּדוֹ, מִנְעַם מִי יוֹשִׁיעֵנוּ?

משורר זה נוקט מספר מדויק — "זה קרה לפני 1500 שנים", כשהיו ביניכם,

הרעיון המשיחי ביהדות ההלניסטית

ההלנים, מלכים גאיונים, שהביאו אתכם אל דרך עיוועים, שהמציאו את הפסילים. אידיאולוגיה זו אומרת, איפוא, שמלכתחילה גם אבות אבותיהם של ההלנים ידעו על אלוהי האמת; ואם היום הם עובדים את אלוהי הפסילים, זוהי אשמתם של ראשונים אלה שהביאו את האסון על הלס. אם היום באה אותה פורענות נוראה על ההלנים, אין זאת אלא תוצאה, אין זה אלא העונש על אותו חטא קדומים, ולכן אין דרך אחרת להימלט מן הרעה הזאת אלא על-ידי שיבה אל אלוהי האמת. אם-כן, מה שעולה מכאן הוא דבר שאינני מכיר בשום מקום אחר, שבו יהודים מדברים וחולמים על משיח. משיח צריך לבוא — לשם מה? להקים את בית-המקדש? — בימים ההם בית-המקדש עומד על תילו! לקבץ גדחי ישראל? — הרי עם-ישראל יושב מסביב לירושלים, יש לו מלכים, ומי שרוצה לעלות — ברוך הבא! אם-כן, מי, בעצם, צריך ביותר לגאולה ולמשיח? התשובה המוצעת כאן מפתיעה מאד מאד: — הגויים. ויש לדעת שההלנים הם תמיד בשביל היהודי של הימים ההם הנציגים של עולם הגויים בכלל; הם כשלו בחטא, ורק אם הם יחזרו בתשובה, יביאו מגחה טהורה לאלוהי ישראל וייספחו אליו, רק אז ייושע להם מן הרעה; או-אז יבואו אותם ימים שהמשורר מתארם בלשון כזאת, שבה מהדהדת במלוא המליצה המקראית לשון המסורת שלנו:

גִּילִי מְאֹד בְּתוֹלָה, צְהִלִי וְרָנִי, כִּי הִנֵּה
צָחֹק נָתַן לָךְ אֱלֹהִים בּוֹרֵא שְׁמַיִם וָאָרֶץ.
הוּא יִשְׁכֵּן בְּתוֹכְךָ, אֲרֻךְ לֹא יִכְבֶּה לָךְ לְנִצְחָה.
כִּבְשׁ וְזָאב יִפְגְּשׁוּ בַּהָרִים, יַחְדָּו יֵאָכְלוּ תֶבֶן.
שֶׁה וְנָמַד יִרְעוּ בְּשִׁלְוָה בְּאָחוּ גַם יַחַד,
דָּב עִם עֵגֶל תוֹעָה כְּאָחַד בְּלִי פִנְעַע יִלְוֶנוּ,
גַּם הָאֲרִיִּה הַטּוֹרֵף יִגֹּשׁ אֶל אָבוֹס, יֵאָכֵל שְׁחַת,
כְּמוֹ הַבְּקָר, וְיִלְדִים עוֹלָלִים בְּמַחְסוֹם יִנְהַגוּהוּ.

ובכן, גם בזה, באותה שלווה עולם שלעתיד לבוא, יכול להיות חלק לכל אלה שיחזרו בתשובה, ולא לישראל בלבד אלא לגויים כולם; כאן יש למשורר שלנו שאלה, שנדמה לי שאף פעם לא העסיקה את מחשבי-הקץ שלנו: כיצד יפעל הדבר, אם יהיה שלום בעולם? והוא שואל לא רק על השלום בין ישראל לבין אומות העולם, אלא הוא שואל שאלה שיהודים בדרך כלל לא חשבו עליה — מה יהיה בין אומות העולם לבין עצמן?

מי עושה מלחמות? — המלכים! הם יוצאים למלחמה זה כנגד זה. אם-כן, מה יהיה בקץ הימים, שבו יטרור שלום בעולם?

לֹא תִכֶּה עוֹד אֲדַמְתָּ מִלְחָמָה, לֹא תִכְנֶנָּה בְּצַרְתָּ,
 לֹא יִשְׁחִית הַבֶּרֶד אֶת הָאָרֶץ וְאֶת פְּרוּתֶיהָ,
 כִּי שְׁלוֹם גָּדוֹל וְרֵב עַל-פְּנֵי כָל הָאָרֶץ.
 מִלֶּךְ לְמֶלֶךְ יִהְיֶה יָדִיד וְרַע לְנֶצַח.
 חַי-עוֹלָמִים יֵשִׁים לְעַד בְּמָרוֹם הַרְקִיעַ
 חֹק אֶחָד לְכָל מִין הָאָדָם, עַד יִרְכְּתֵי אָרֶץ.

אם כל המלכים יהיו ידידים איש לרעהו — כך אומרת הפוליטיקה הפרי-מיטיבית הזאת — הרי זה סימן שאז תשובתנה המלחמות לעד וכל העולם יהיה מעין מדינה אחת, כמו שחלמו הפילוסופים. הפילוסופים חשבו על מצב שבו חוק מוחלט, חוק של הלוגוס, יהיה החוק של האנושות; והנה, מה ייכל הפילוסופים בחכמתם לא יכלו להגות, את זה רואה המשורר הסיבירי ליני כמתן אלוהים לאחרית הימים: "חי עולמים ישים לעד במרום הרקיע, חוק אחד לכל מין האדם, עד ירכתי ארץ" — ואז יהיה שלום על ישראל ועל העולם כולו.